

023. Türkçe denizcilik terimleri¹**Zahide PARLAR²****APA:** Parlar, Z. (2023). Türkçe denizcilik terimleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 358-380. DOI: 10.29000/rumelide.1253120.**Öz**

Orta Asya'da yaşarken Türklerin hayatında önemli bir yeri olmayan deniz, üç tarafı denizlerle çevrili bir coğrafyada kendine yeni bir düzen kuran Türkler için zorunlu bir uğraş hâline gelmiştir. Bu uğraş, denize kıyısı bulunan yerleşim yerlerinde yaşayan halklar için zamanla ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda önem kazanmıştır. Denizcilikle ilgili fazla deneyimi olmayan Türkler için bu meslek, başlangıçta denizcilikte öncü Yunan ve İtalyan halklarından öğrenilmiştir. Bu sebeple denizcilik dilinin temel söz varlığında yabancı kökenli sözcüklerin çokluğu dikkat çeker. Böylesi bir söz varlığındaki Türkçe kökenli ve Türkçeleşmiş terimler üzerine inceleme yapmak, Türkçenin terim (t)üretimdeki durumu ve yöntemleri hakkında değerlendirmelerde bulunma imkânı sağlar. Bu çalışma kapsamında Türkçe ve Türkçeleşmiş 191 denizcilik terimi; sözcük türü, yapı ve anlam bilgisi bakımından değerlendirilmiştir. Buna göre, denizciliğin anlam/kavram dünyasındaki sözcükleri karşılamak için Türkçenin özellikle birleştirme ve türetme olanaklarının kullanıldığı, birleştirmelerde ad ve sıfat tamlamalarıyla birleşik fiil yapılarının tercih edildiği görülmüştür. Genel dildeki sözcüklerin anlam aktarması yoluyla denizcilik terimine dönüştürülmesi de söz konusudur. Terim oluşturma yöntemleri kullanılarak (t)üretilen bu terimlerin gemi türleri, geminin parça/bölüm adları, deniz ve gemi ile ilgili eşya/malzeme adları, kumanda sözleri, iş adları gibi kavram alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin denizlerde hâkimiyetinin artmasıyla birlikte Türklerin donanma faaliyetleri, gemi yapımı, balıkçılık gibi alanlarda kendilerini geliştirdikleri, hatta geçmişten gelen bilgi birikimini kendi kültürüyle harmanlayarak denizcilik alanında 16. yüzyılın ilk yarısında güçlü ve özgün bir konuma ulaştıkları söylenebilir. Türkçe denizcilik terimlerinin (t)üretilmesi, Türkçeleştirilmesi ve hatta denizcilik terimleriyle şiirler yazılması; denizcilikle ilgili ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin göstergeleridir.

Anahtar kelimeler: Terim, denizcilik dili, denizcilik terimleri, terim oluşturma, dil içi terim oluşturma, kavram karşılama**Turkish nautical terms****Abstract**

The sea, which did not have an important place in the lives of the Turks while living in Central Asia, has become a compulsory occupation for the Turks who have established a new order in a geography surrounded by seas on three sides. This occupation has gained importance in terms of economic, political, social and cultural aspects for the peoples living in the settlements on the coast. For Turks who do not have much experience in maritime, this profession was initially learned from Greek and Italian peoples who are pioneer in maritime. For this reason, the abundance of foreign origin words

¹ Bu çalışma, 26-27 Mayıs 2022 tarihleri arasında Samsun Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen "Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar" isimli çalıştayda sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Malatya, Türkiye), zahide.parlar@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4616-9579 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.01.2023-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1253120]

in the basic vocabulary of the maritime language draws attention. Examining the Turkish origin and Turkicized terms in such a vocabulary provides the opportunity to evaluate the situation and methods of Turkish of (re)producing term. Within the scope of this study, 191 Turkish and Turkishized nautical terms was evaluated in terms of word-type, morphology and semantics. To the evaluation, it has been seen that especially the conjugation and derivation possibilities of Turkish are used and that noun and adjective phrases and compound verb structures are preferred in conjugations to meet the words in the meaning/concept world of nautical. It is also possible that the words in the general language turn into maritime terms by transference of meaning. It has been noticed that these words which are (re)produced by using the method of term formation intensify on conceptual fields such as ship types, ship part/section names, marine and ship-related goods/material names, command words, job names. With the increase in the dominance of the Ottoman Empire in the seas, it can be said that the Turks improved themselves in areas such as naval activities, shipbuilding and fishing, and even blended their knowledge from the past with their own culture and reached a strong and original position in the maritime field in the first half of the 16th century. The (re)production and Turkishization of nautical terms and even writing poems with nautical terms are indicators of the economic, political, social and cultural changing in maritime.

Keywords: Terms, nautical language, nautical terms, term derivation, intralingual term formation, concept formation

Giriş

Terimler, bir dilin söz varlığı içerisinde yer alan bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarındaki ilerlemeyle ortaya çıkan yeni kavramların adlandırılması için kullanılan sözlükbirimlerdir. Terimlerin ilk ortaya çıktığı alanlar; totem, inanç ve ibadet yanında ev aletleri, taşıt, at, atçılık ve savaşla ilgili araç gereçlerin adlarıyla ilgilidir. Ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel değişim ve gelişmelere paralel olarak zamanla eğitim, sağlık, savaş alanlarında ve ayrıca yanıcı ve patlayıcı maddelerin icadı ile onlarla ilgili terimler oluşmuştur (Kahraman, 2017, s. 3). Son yüzyıllarda bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile söz varlığında bu alanlara ait terimler artmıştır. Bu alanlardaki gelişmelerle ortaya çıkan yeni kavramların karşılanması için terimleştirme (dil içi terim oluşturma) ile yabancı bir dildeki kavramı ve/veya terimi Türkçe bir terimle karşılama (diller arası yani çeviri odaklı terim oluşturma) (Karaman, 2009a, s. 45-46) yöntemlerinin kullanılması söz konusudur. Bu yöntemlerle oluşturulmuş terimlerin bilim dünyasında kabul görmeleri oldukça uzun zaman olsa da yerini bulduktan sonra terimlerin yapılarını değiştirmek pek mümkün değildir (Karaman, 2009a, s. 58).

Kavramın dilsel temsili olan terimler sayesinde nesnelerin insan zihnindeki tasarımı/kavramlar dil ile ifade edilir. Kavram, soyut ve genel olanı; terim, özel anlamı yansıtır. Genel dilde temel, yan ve mecaz anlamları bulunan bir sözcük terimleştğinde açık ve kesin bir anlam yüklenmesi için yan veya mecaz anlamı bünyesinde var edemez (Girişen, 2020, s. 55). Daha sınırlı bir kullanıcı profiline sahip olan ve özel dilin öğeleri olmaları bakımından anlamları üzerine yorum yapılamayan terimler, öğretici bir işleve sahiptir (Girişen, 2020, s. 68).

Bilim dallarının kavram alanları, terimlerin kavramsal değer ve anlam yüklenmesini sağlar. Böylece genel dil içinde özel diller/jargonlar da oluşur. Bu jargonlar, o alana dair sözcükler için kurgulanan özel ve sınırları belli bir anlam üzerinde o alanda çalışan kişiler tarafından ortaklık sağlanmasıyla oluşturulur. Geçmişten bugüne bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarında yaşanan gelişmelerin

göstergeleri olmaları, özel anlamlar taşımaları/yüklenmeleri, çoğunlukla da sadece o alanda bilgi sahibi insanlar tarafından anlaşılmaları, terimlerin özel bir incelemeye tâbi tutulmasını gerekli kılar.

Farklı alanlarda ortaya çıkan yeni kavramlar için alanın uzmanları arasında iletişimin sağlanması amacıyla yeni terimlere ihtiyaç duyuldukça yeni terimler de oluşturulur. Bilinçli ve kontrollü olarak yapılan bu terim oluşturma eylemi için kullanılan dil bilimsel yöntemler üç başlıkta toplanabilir (Karaman, 2009a, s. 46): *1. var olan kaynakların kullanılması, 2. var olan kaynakların değiştirilmesi, 3. yeni sözcüklerin türetilmesi.*

1. Var olan kaynakların kullanılmasında, mevcut bir terimin anlamı genişletilerek yeni bir kavram karşılması sağlanır, yeni adlara mevcut belirtilere ve anlamlara benzer şekilde metaforik anlam aktarılması veya başka bir şeye benzerlik kurulması yoluyla adlandırmalar yapılır, genel dildeki çok anlamlı belirtiler incelenerek metaforik birleşik adlar oluşturulur, bir alandaki kavrama karşılık gelen bir belirtimin başka bir alanda da farklı bir kavram için kullanılması vb. yollarına başvurulur.

2. Var olan kaynakların değiştirilmesi, ekleme/türetme, ek getirme; yeni terim oluşturacak şekilde birleşik yapıları kurma; var olanın söz dizimsel yapısını değiştirme var olandan kısaltma, kırpma, akronim yapma vb. yollarla yeni biçim türetme yolları kullanılır.

3. Yeni bir sözcük türetme yoluyla ise özgün biçim üretmekten daha kolay olan dilin gramerinin bir parçası olan dilbilgisi kuralları çerçevesinde bilinen biçimlerin birleştirilmesi söz konusudur (Sager, Dungworth & McDonald, 1980, s. 251 ff'den akt. Karaman, 2009a, s. 46; Sager, 1990, s. 71-79'dan akt. Yavuzarslan ve Beyaz, 2022, s. 108-109).

Bunlar dışında aynı dil içerisinde değil de birden fazla dil arasında gerçekleşen *diller arası/çeviri odaklı terim oluşturma* eyleminde yeni kavramlar adlandırılırken başka bir dilin/sistemin/kültürün ürünü olan kavramlar hakkında iletişim kurabilmek için terim oluşturulabilir. Terim biliminde *ödünc alma/ödüncleme* adını alan bu eylem için dil içi terim oluşturmaya yönelik yöntemlere paralel yöntemler kullanılmaktadır (Karaman, 2009a, s. 56).

Özellikle bilim, teknik, sanat vb. alanların üreticisi konumunda olmayan ülkeler için bilim dallarının kendine has kavramlarına verilen adlar olan terimler, “yabancı dillerdeki sözcüklerin Türkçeye gümrüksüz giriş kapısı” (Ayverdi vd., 2006, s. XX) olmak durumunda kalırlar. Denizcilik terimleri de bu bakımdan örnek teşkil eder. Denizcilik, özellikle Akdeniz’e kıyısı bulunan Yunan ve İtalyan denizcilerden öğrenildiği için denizcilik dilinde yer alan temel terimlerin çoğunluğu da Yunanca ve İtalyanca kökenlidir. Engin bir deniz üstünde ama küçük bir mekân/taşıt içinde kurgulanan bir hayatın aslında oldukça geniş ve karmaşık kavramları, nesnelere, iş, oluş ve hareket adları ve eylemleri için yapılan adlandırmalar bu alanda öncü medeniyetlerin dillerinden alıntılandığı kadar Türkçenin kendi imkânları içerisinde de (t)üretilmiştir. Bu anlam ve kavram dünyasındaki her yeni kavramı karşılamak için yeni bir sözcük bulmak zor ve uzun bir süreç olduğundan dilin olanakları kullanılarak bazen dilde var olan sözcüklerden birleştirme ve türetme yöntemleri ile yararlanılarak bazen de sözcüklerle benzetim/ilişki kurularak anlam aktarmaları yapılarak terim anlamlar oluşturulmuştur. Deniz üstündeki bir dünyanın sözcükleri için yeni anlam oluşturmada insanın çevresinde gördüğü ve gündelik yaşamında yer alan varlıklar (hayvanlar, eşyalar, organlar vb.) kullanılmıştır. Bu hususlar, ideal bir terimin taşıması gereken nedensellik (anlaşılır, mantıksal ve kendinden açıklayıcı olma), dildeki söz dizimsel özelliklerle tutarlı olma (Picht ve Draskau, 1985, s. 114-116'dan akt. Yavuzarslan ve Beyaz, 2022, s. 113) niteliklerine de katkı sağlamıştır.

Orta Asya'da yaşayan Türklerin deniz ve denizcilikle ilişkileri, coğrafya gereği oldukça sınırlıydı. Türklerin başlangıçta Anadolu'nun iç bölgelerine yerleşmeleri de bu durumun devam etmesine sebep olmuştur. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin Akdeniz'de Alanya ve Antalya liman kentleri ile Karadeniz'de Sinop'u ele geçirmesiyle denizle tanışan Türkler, ilk defa denizle tanışmalarına rağmen limanların ve deniz ticaretinin önemini çabuk kavramış ve buna yönelik siyasi politikalar geliştirmişlerdir. Bu politikalar sayesinde Akdeniz ve Karadeniz deniz ticaretinde önemli bir aktör durumuna da gelerek Anadolu ekonomisini dünya ekonomisi ile bütünleştirmeyi başarmış ve Moğol istilasına kadar Orta Doğu'nun en önemli siyasi ve ekonomik gücü hâline gelmiştir (Kuşçu, 2016, s. 333). 14. yüzyıl ve sonrasında ise Osmanlı Devleti'nin donanmasının güçlenmesi ve denizlerdeki hâkimiyetinin genişlemesiyle, denizciliğin önemi daha da artırmış; denizcilik yapan pek çok ulusla da muhatap olunmuştur. 15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti denizlerdeki gücünü arttırmış, Batı'daki komşularından ve özellikle de Venediklilerden denize dair bilgi birikimlerini ve denizcilik terimlerini almıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında gemi tür ve sayısının da çoğalmasıyla Osmanlı Devleti Akdeniz'deki hâkimiyet kurmayı başarmıştır (Bostan, 2009, s. 327). Ekonomik, siyasi ve toplumsal düzlemde yaşanan bu gelişmeler kültür ve dilde de kendisini hissettirmiş, geçmişten getirilen bir bilgi birikimine sahip olunmayan denizcilik alanına dair kültür ve söz varlığı da başlangıçta bu alanda öne çıkan ve gücü elinde bulunduran ulusların kültür ve dillerinden etkilenmiştir. Fakat 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkçenin kendi olanaklarının da kullanılmasıyla Türk denizcilik/gemici dili hızla gelişmiştir (Kahane vd., 1988, s. 3-10; Parlar, 2022, s. 661). Bazen yabancı denizcilik terimlerine karşılık olarak bazen de denizcilik kavram alanına ait yeni kavram, nesne, eşya, eylem ve benzerlerini karşılamak için Türkçenin terim yapma yolları kullanılarak terimler (t)üretilmesi veya terimlerin Türkçeleş(tiril)mesi (Parlar, 2022, s. 696) ile Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hâkimiyetinin arttığı 16. yüzyıl itibarıyla klasik Türk şiirinde denizcilik terimleriyle yazılmış şiirlere rastlanması (Parlar, 2022, s. 661-662) bu ilerlemelerin göstergeleri olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkçede denizcilik terimleri hakkında daha önce yayımlanan çalışmamızda (Parlar, 2022) Türkçedeki denizcilik terimlerinin durumu değerlendirilmiş ve daha sonra terimler, kavram alanlarına ve konularına göre tasnif edilmiştir. Ortaya çıkan kavram alanlarının incelenmesiyle toplumun denizciliğe ve denize bakış açısı üzerine yorumlamalar yapılarak denizcilik mesleğinin kültür ve dilde izleri tespit edilmiştir. Çalışmada derlenen söz varlığı içerisindeki Türkçe kökenli ve Türkçeleş(tiril)miş sözcükler ise bu makalenin konusunu teşkil etmiştir. Köken bakımından yapılan bu değerlendirmeye denizciliğin başlangıçta başka halklardan öğrenilmesinden dolayı söz varlığında yer alan yabancı kökenli sözcüklerle Türkçenin kendi olanakları içerisinde (t)üretilenler arasında bir kıyaslama yapma imkânı doğacaktır. Sözcük türü, yapı ve anlam bilgisi bakımından değerlendirilmesiyle ise Türkçenin sonradan dâhil olduğu denizciliğin anlam/kavram dünyasındaki sözcükleri karşılamak için kullandığı terim yapma ve kavram karşılama yolları hakkında tespitlerde bulunulacaktır.

1. Türkçe veya Türkçeleşmiş denizcilik terimleri

Türkçe içerisinde başlangıçta yabancı kökenli terimlerin hâkim olduğu özel bir dil teşkil eden denizcilik dili/jargonunda kullanılan Türkçe denizcilik terimleri üzerine yapılacak inceleme, Türkçenin terim (t)üretmedeki durumu ve yöntemleri hakkında değerlendirmelerde bulunma imkânı sağlayacaktır. Bunun yanında toplumun geçirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin izlerini denizciliğin kapsamına giren dil verisi üzerinden okumak mümkün olur. Çalışma kapsamında da bu amaçlara yönelik değerlendirmeler yapabilmek için Türkçe denizcilik terimleri, sözcük türü, yapı bilgisi ve anlam bilgisi bakımından incelenmiştir. Denizciliğin anlam ve kavram dünyasının Türkçe kökenli terimlerle nasıl karşılandığı ve bunun için dilin hangi imkânlarından yararlandığı üzerine yorumlamalarda

bulunulmuştur. Ayrıca Türklerin denizle kurdukları ilişkinin özellikleri ve bu ilişkinin özellikle Türkçe sözcükler üzerinden dil ve kültüre yansımış biçimi değerlendirilmiştir.

Çalışmada *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te (Ayverdi ve Topaloğlu, 2005) yer alan Türkçe denizcilik terimleri veri olarak kullanılmıştır;³ bunlar önce sözcük türü bakımından adlar ve fiiller olmak üzere 2 ana başlıkta tasnif edilip fiillerin altında birleşik fiiller alt başlığı açılmıştır. Bu veri üzerinden denizin kavram alanına giren nesne, kavram, iş hareket ve oluşların ifade edilmiş tarzları yorumlanmıştır. Daha sonra yapı bilgisi bakımından basit, türemiş ve birleşik sözcükler başlıkları kullanılarak terimlerin oluşturulmuş biçimleri ele alınmış ve Türkçenin terim oluşturma hususundaki durumu değerlendirilmiştir. Ayrıca bu terimlerin kavram alanı olarak hangi alanlarda yoğunlaştıkları üzerine tespitlerde bulunulmuştur. Bu terimlerin oluşturulmuş biçimlerinde öne çıkan anlam bilgisi özellikleri incelenmiştir.

1.1. Sözcük türü bakımından inceleme

Türkçe denizcilik terimleri; sözcük türü bakımından adlar, fiiller ve fiillerin alt başlığı olarak da birleşik fiiller şeklinde tasnif edilebilir. Bu başlıklar içerisinde ad kategorisinde 123, fiil kategorisinde 68 sözlükbirim söz konusudur. Bu terimlerden ad başlığı altında yer alanlardan 4'ü, fiillerden 6'sı aynı anlama geldikleri için *bk.* kısaltma ile ilgili madde başına gönderilmiştir. İsimler ve fiiller başlıkları altında madde başı alınan sözcüğün anlamı verilmiş, türetmiş ise kökü ve eki gösterilmiştir.

1.1.1. Adlar

abaşo gabya yelkeni Alt gabya yelken.

alabanda iskele Geminin baş tarafının sola dönmesi için dümenin sonuna kadar sola (gemicilik tabiriyle iskeleye) doğru kırılması için verilen kumanda, iskele alabanda.

alabanda kürek Kürek çekmenin durdurulup küreklerin çıkarılması ve filika içine istif edilmesi için verilen kumanda.

alabanda sancak Geminin baş tarafının sağa dönmesi için dümenin sonuna kadar sola (gemicilik tabiriyle sancağa) doğru kırılması için verilen kumanda, sancak alabanda.

alt abaşo Yelkenin alt kenarı, direk yelkenin birleştiği yaka.

arya direk "Direk indir" kumandası.

arya sancak "Sancak indir" kumandası.

arya yelken "Yelken indir" kumandası.

ayı bacağı Bir teknede, birbiri üstüne kapanmalarını önlemek için yan yelkenleri rüzgârı geriden (pupadan) alacak şekilde birini sağdan, birini soldan kullanma şekli.

aynalık Geminin kç tarafında, üzerinde isminin kayıtlı bulunduğu limanın adı yazılı olan düz veya yuvarlakça kısım.

³ Bu veriler, daha önce "Denizcilik Terimlerinin Kavram Alanlarına Göre Tasnifi" (Parlar, 2022) adlı çalışmada yer alan denizcilik terimlerinden Türkçe ve Türkçeleşmiş olanların seçilmesiyle elde edilmiştir.

aynalık tahtası Filikalarda kıç tarafta dikine duran, istendiği zaman çıkarılabilen, oturanların arkalarını dayamalarına yarayan tahta.

azgın deniz Çok dalgalı deniz.

azgın rüzgâr Çok şiddetli, kasıp kavuran rüzgâr.

balıkçı teknesi Balıkçılıkta kullanılan tekne.

baş altı Gemilerin baş tarafındaki tayfa ve erlerin koğuşları.

başlı gemi Herhangi bir sebeple başı kıçından fazla su çeken, daha fazla batan başı eğik durumdaki gemi.

baştan kara Geminin başı karaya gelecek şekilde.

borda ateşi Bordadaki topların hep birden ateş etmesi.

borda fenerleri Gemilerin sağ ve sol taraflarında yakılan yeşil ve kırmızı fenerler.

borda hattı Donanmadaki gemilerin aynı hizâda ve yan yana seyretmek üzere aldıkları düzen.

bölme Gemilerde su basması ve yangın gibi tehlikelerin yayılmaması için ara kapılar kapanınca birbirinden ayrılacak şekilde bölünmüş olan yerlerden her biri.

çalım (< *çal-ı-m* “vurma, vuruş”) Bir geminin su kesimi altında kalan kısmının baş ve kıç bodoslamasına doğru darlaşması durumu.

çamçak (*sap*'tan *sap+çak* > *şapçak* > *çapçak* > *çamçak*) Filikaların suyunu boşaltmakta kullanılan ağaç kepeçe.

çatlak sıf. (< *çatla-k*) Dikleşip yükseldikten sonra kırılıp köpük hâlinde düşen dalga.

çıplak sıf. (*çılba-* “soymak”tan *çılba-k*, göçüşme ile *çıblak* > *çıplak*) Kollarını ve baldırlarını açık bırakacak şekilde giyindikleri için bu adla anılan ve daima kaptan paşanın refakatinde bulunan tersane mensuplarına verilen ad.

dalgakıran Gemilerin başına çarpan dalgaların kırılıp yanlara dağılması için kasara üstlerine yapılan saç siper.

dalgakıran Liman ve iskeleleri fırtınaların etkisinden korumak, çarpan dalgaların kuvvetini kırıp dağıtmak ve gemilerin barnabilmelerini sağlamak için deniz içine yapılan koruma duvarı veya bu amaçla dizilmiş kayalar, taş bloklar, mendirek.

dalış (< *dal-ış*) (Dalğç ve altının) belli bir amaçla denizin dibine inme hareketi.

demir (Eski Türk. *temür* > *demür* > *demir*) [Kelime Farsçaya, Arapçaya ve Balkan dillerine de geçmiştir] Deniz taşıtlarının akıntı ve fırtına sebebiyle yer değiştirmesini önlemek için ucu gemiye bağlı bir zincirle denize atılan ve dibe gömülüp geminin olduğu yerde kalmasını sağlayan ağır çengel, çapa.

demir yeri Gemilerin demir atmalarına ve demir üzerinde güvenle yatmalarına elverişli çok sığ ve çok derin olmayan, dibi iyi demir tutan yer, mersa.

demirli sıf. Demir atmış (tekne).

deniz (Eski Türk. *tengiz* < *teng* “göl, bataklık”) Deniz.

devir dâiresi Bir teknenin dümeni tam sağ veya tam sola döndürüldüğünde en yüksek hızda çizdiği daire olup çapı tek pervanelilerde tekne boyunun yaklaşık yedi, çift pervanelilerde dört-dört buçuk katıdır.

devvar cam Kaptan köprüsünde, yağışlı havalarda görüşü sağlamak için bir motorla döndürülen pencere.

dik rüzgâr Bir geminin gidiş yönünden gemiye doğru esen rüzgâr.

dikme (< *dik-me*) Yük kaldırmak için kullanılan seren, bumba.

dil (Eski Türk. *tl* > *til* > *dil*) Makaraların ve bastıkların kanalları içine yerleştirilmiş olan, çevreleri oluklu demir pirinç veya ağaçtan tekerlek [halatlar bunların olukları üzerinden işler].

donanım (< *donan-ı-m*) yen Bir gemide direk, seren ve yelkenlerin veya herhangi bir hareketli parçanın ayrıntısından olan makara, halat vb. şeylerin bütünü.

döşek (< *döşe-k*, Eski Türk. *töşek* < *töşe-mek*) [Kelime Arapçaya, Farsçaya ayrıca Rusçaya ve Balkan dillerine de geçmiştir] Gemi gövdesinde basınç, çarpma, ağırlık vb.ni karşılayabilecek dirençte omurgaya dik konmuş levha veya profiller. Eski ahşap savaş gemilerinde omurga üzerine gelen iskarmozun ilk parçaları.

düşme açısı Devir dairesinin herhangi bir noktasındaki teğet ile geminin omurga hattı arasındaki aç

düşme (< *düş-me*) Seyir hâlinde bulunan bir geminin akıntı, rüzgâr veya iyi kullanmama yüzünden takip etmek istediği rotadan ayrılması.

düz su Aynı derinlikte devam eden, döküntüsü veya bir engeli bulunmayan temiz sahil suları, filet.

fırar iskelesi Savaş gemilerinin kazan dairelerinde veya etrafla ilişkisi kesilmiş önemli yerlerinde çalışanların, gerektiğinde doğrudan doğruya üst güverteye çıkabilmeleri için yapılmış sabit dik iskele.

fora yelken “Yelken aç” kumandası.

göğüs (Eski Türk. *kögüz*) Gemi bodoslamasının yukarı doğru genişleyen kısmı.

iğnecik Teknelerde dümeni kç bodoslamaya bağlayan madenî menteşe.

iskele alabanda Bk. *alabanda iskele*

iskele babası Yanaşan gemileri bağlamak için rıhtıma konmuş beton veya dökme demirden silindir.

kabakçı Asılı bir kabağa her önünden geçişte selam vermek suretiyle selama alıştıran acemi deniz eri.

kaptan köprüsü Bir gemide seyir ve manevraların yönetildiği, güverte üstündeki mahfuz kumanda yeri.

kaptan köşkü Bk. *kaptan köprüsü*

karavele kaplama İç kaplamaları çapraz, dış kaplamaları baştan kıça doğru boydan boya döşenmiş iki kat kaplama.

kaz ayağı Bir halatın ortasına ikinci bir halatın bağlanmasından meydana gelen üç kollu halat.

kerteriz hattı Yeri belirlenmek istenen şeyle kerteriz eden arasındaki hat.

kerteriz noktaları Kerterize elverişli olan, haritalarda yerleri belli ve sabit noktalar.

kıç altı Gemilerin kıç tarafında bulunan kamara, kıç güvertesi altına rastlayan kapalı kısım.

kıç (Kökü belli değildir) [Türkiye Türkçesinde XIV. yüzyıldan itibaren görülür] Deniz araçlarında arka taraf.

kıçtan kara Baştan demirli, kıçtan halatlarla kıyıya bağlı bir geminin kıyıya dik durma hâli.

kılavuz çarmıhı Yelkenlilerde, eski gemilerde tırmanmak için kullanılan ip merdiven, şeytan çarmıhı, saltadora.

kılavuz gemisi Geçiş tehlikeli boğaz vb. yerlerde büyük gemilere yol gösteren gemi.

kılavuz (Eski Türk. *kulābuz* > *kulāvuz*) [Eski bir İnan dilinden gelmiştir] Gemilere yol göstermek üzere belli bölgelerdeki seyir rotalarını, geçitleri, işaretleri, tehlikeleri iyice bilecek şekilde yetiştirilmiş kaptan “açık deniz kılavuzu.” “bölge kılavuzu.”

kılavuz kaptan Yol gösteren, kılavuzluk yapan kaptan.

kırk ambar Gemiyle taşınan petrol, tahıl, paket, yük gibi karışık kargo ve mal.

kırlangıç (Orta Türk. *karlıgaç* < *karlık+aç*) [Eski kaynaklarda başka şekillerde de geçer] Buharlı gemilerin icadından önce donanmada keşif, karakol ve haberleşme hizmeti gören, kürekleri iki veya üç kişi tarafından çekilen, karamürsel tipi gemilerin en küçüğü durumundaki süratli deniz taşıtı.

koca reis Büyük yelkenlilerin ikinci kaptanı.

koltuk halatı Gemiye rıhtıma bağlamak için baş ve kıç tarafından verilen palamar.

kopsa (Kökü bulunamamıştır) Mukavemetini arttırmak için kalafat tokmağının ağzına geçirilen demirden çember.

koşma (< *koş-ma*) Pekiştirmek maksadıyla bir halat veya ağacın yanına konan halat veya ağaç.

köprü (Eski Türk. *köprüg*; *köpür-* fiilinden türediği ileri sürülmüşse de kökü kesin olarak belli değildir) [Kelime Arapçaya ve Balkan dillerine de geçmiştir] Gemilerde kaptan köşkü, geminin önünü görececek yükseklikteki kumanda yeri.

kumanya akçesi Sefere çıkanlara verilen yiyecek parası.

kumanyacı Gemilerde erzakın bakımı ve korunması ile görevli olan kimse.

kurt ağzı Tekneleri rıhtıma bağlamaya yarayan halatların aşınmasını azaltmak için kullanılan madenî parça.

küpelik (Eski Türk. *küpe* “küpe; metal halka, metal halkalardan yapılan zırh” + *lik*) Dalyan direkleri dikilirken alt ucun batmasını sağlamak için bağlanan zincir veya taş.

liga bir kat camadan “Yelkeni bir kat camadana vur” emri.

meme (Çocuk dilinden) Gemi çapasında kolların birleştiği yerdeki şişkinlik.

mercan kayığı Mercan avında kullanılan, serensiz küçük bir tür balıkçı kayığı.

meydancı Gemilerde nöbetleşe yapılan belirli bir işi ve vardiyası olmayan, günlük işlerde çalıştırılan denizci.

mizana sereni Mizana ana direği üzerinde bulunan seren.

mizana yelkeni Üç direkli yelkenli bir gemide kıçtaki direk.

muhâlif rüzgâr Geminin gittiği yönden hızını kesecek şekilde esen rüzgâr. mec. Aksilik, talihsizlik.

mülâzım kaptan (Ar. *mulâzemet* “ayrılmamak, devam etmek”ten *mulâzim*) Stajyer kaptan.

mürsele bağı yalnız birine güç binecek iki halatı birbirine veya bir halatı direk veya serene bağlamak için kullanılan bağ.

omurga (Eski Türk. *oğurğa*; E. T. Türk. *oñurğa*, kökü belli değildir) Geminin bel kemiği durumunda olan ve baş bodoslamadan kıç bodoslamaya kadar alttan devam eden ağaç veya saçtan yapı elemanı.

omuzluk (< Yun. *ômos*+ T. *+luk*) Gemide, borda kaplamalarının baş ve kıç bodoslamalarına bitişmek üzere kavıştığı noktalarla bodoslamalar arasında kalan kad [baştakine baş omuzluğu, kıçtakine kıç omuzluğu denir].

oturak (< *otur-ak*) [Kelime Farsçaya da geçmiştir] Kayıklarda ve kürekli gemilerde kürek çekenlerin oturduğu enli tahta [Bunların sayısı eski teknelerin sınıfını belirten bir ölçü idi].

ölü dalga Sessizce ve hissedilmeden denizin yüzünün değil dibinin kabarmasıyla ortaya çıkan dalga.

ölü deniz Açık denizden etkilenmeyen dalgasız deniz.

ölü deniz Denizin fırtına dindiği halde fırtına sebebiyle oluşmuş dalgaların devam ettiği çatlaksız dalgalı durumu.

pruva hattı Gemilerin birbiri ardı sıra gitmek üzere aldıkları durum.

pupa yelken Yelkenler rüzgârla tam şişmiş olarak.

rüzgâr altı Geminin rüzgâr almayan tarafı, boca.

rüzgâr üstü Rüzgârın estiği taraf, geminin rüzgâr alan tarafı, orsa.

sağlam rüzgâr Değişmeyen, devamlı aynı yönde ve aynı kuvvette estiğı için geminin düzgün yol almasını sağlayan rüzgâr.

salma omurga Yelkenlilerin rüzgâr etkisiyle yana yatmasını önlemek, dengeyi sağlamak için omurga üstüne yerleştirilen yassı bir sandık içinden denize sarkıtılıp çekilebilen madenî levha.

salpa demir Çapayı çekerek demir alma.

sancak alabanda Bk. Alabanda sancak.

sancak berâtı Geminin hangi devletin sancağını taşıdığını gösteren berat.

sancak (Eski Türk. *sânç-mak* “saplamak”tan *sanç-ğak* > *sanç-ak* > *sancak*) [Kelime Arapça ve Farsçaya da geçmiştir] Bir geminin burun istikametine göre sağ tarafı [Sol tarafına iskele denir].

sarma yelken Yüzeyi bağılı bulunduğu çubuğun döndürülmesi suretiyle küçültülen bir çeşit yelken.

sarnıç gemisi Akaryakıt taşıyan gemi.

sedâ işareti Yer belli etmek, karşılıklı işaretleşmek için gemi, fener vb.nden kampana veya düdükle verilen işaret.

servis botu Limanda demirli bir gemiyle kıyı arasında ulaşımı sağlayan bot, motorlu veya kürekli küçük deniz taşıtı.

seyir defteri Kaptan tarafından geminin seyrüseferle ilgili notlarının yazıldığı defter.

seyir subayı Savaş gemilerinde geminin seyriyle ilgili hususlardan sorumlu olan subay.

seyir zabiti Bk. *seyir subayı*

siyırma yelken Yelkenlilerde seren üzerinde kasnaklarla açılıp kapanan bir cins yelken.

sis düdüğü Sisli havalarda uyarı için kullanılan sesli araç.

sis işareti Sisli havalarda geminin yerini bildirmeye yarayan, boru, kampana vb. ile verilen sesli işaret.

siya berber (sancak, iskele) Tekne, filika vb. deniz araçlarına manevra yaptırmak için küreklerden bir kısmının veya tamamının tersine çekileceğini bildiren kumanda sözleri [“Küreklerin tamamını tersine çek” anlamında siya beraber, sağdakiler için siya sancak, soldakiler için de siya iskele denir].

solugan sıf. (< *solu-gan*) Bir rüzgârdan veya uzun süre aynı yönde esen bir meltemden sonra nefes alırcasına seyrek seyrek sahile vuran dalga.

su kesimi (hattı) Gemi veya rıhtımın su üstünde kalan kısmının su yüzeyi ile kesiştiğı hat.

talimar başlığı Talimarın üst ucundaki kısım, kemâne [Bazı gemilerde bu kıvrım yerine baş tasviri konur].

tarak dubası Denizi taraklamak için kullanılan dolaplı duba.

tartı (< *tart-t*) Yelkenleri indirip kaldırmaya yarayan ip.

tekne (Eski Türk. *Tekne*; kökü belli değildir) Bir geminin suya oturan, omurga ve kaplamalardan oluşan temel bölümü.

tekne (Eski Türk. *tekne*; kökü belli değildir) *teşmil*. Deniz taşıtı.

ticâret filosu Aynı devlete ait olup aynı bayrak altında çalışan her türlü ticaret gemisinin meydana getirdiği filo.

varda bandıra defteri Her vardiyada geçen önemli olayların yazıldığı defter.

vardiya subayı Geminin seyir rotasını ve vardiyaları kontrol eden subay.

yaka (Eski Türk. *yaka* “uç, sınır”, *yak-* “yakın olmak”tan) [Kelime Türkçeden komşu dillere de geçmiştir] Yelkenlerin kenarları ve köşeleri: “cunda yakası” “seren yakası”

yarış teknesi Deniz yarışları için özel olarak düzenlenmiş tekne.

yıldız (Eski Türk. *yulduz*, y’den dolayı düzleşme ile *yılduz*, ses uyumu ile *yıldız*) (Kutup yıldızının etkisiyle) kuzey “yıldıza dönmek.”

yol (Eski Türk. *yöl*) Gidiş hızı.

Sayca en fazla olan ad kategorisinde yer alan terimler, kavram alanına göre incelendiğinde en çok *gemi türleri*, *gemi parça ve bölüm adları*, *deniz ve gemi ile ilgili eşya ve malzeme adları*, *denizle ilgili kişi adları*, *kumanda sözleri*, *iş adları*, *işaret adları*, *hat adları*, *evrak adları* için adlandırma yapıldığı görülür. Bu kavram alanları denizcilik dilinin şekillendiricisi konumunda oldukları için bu alanlarda türetilmiş Türkçe terimler, Türkçenin terim üretmedeki gücünü ve durumunu göstermesi bakımından önem arz eder. Özellikle denizciliğe dair söz varlığının temel sözcüklerinin yabancı kökenli terimlere dayandığı bu özel dil içerisinde, denizcilik ve gemi ile ilgili pek çok temel kavram alanında Türkçe sözcük (t)üretilmiş olması Türkçenin terim oluşturmadaki yetkinlik ve elverişliliğini gösterir. Terimler üzerinde kavram alanları yanında terim oluşturmada sözcük türlerinin hangi amaçla ve nasıl kullanıldığının yorumlanması da Türklerin denize bakış açılarının, sosyal ve kültürel hayatla deniz arasında kurdukları ilişkinin anlaşılmasına yardımcı olur.

Gemi türleri için yapılan Türkçe adlandırmalarda *gemi*, *tekne*, *kayık*, *bot* sözcükleri ile geminin bir özelliği arasında ilişki kurularak belirtisiz ad tamlamaları (*kılavuz gemisi*, *balıkçı teknesi*) oluşturulmuştur. Bu ilişki çoğunlukla geminin kullanım amacına yönelik kurulmuştur.

Geminin parça ve bölüm adlandırmaları genelde İtalyanca kökenli sözcüklerden oluşmakla beraber bazen yabancı bazen de Türkçe kökenli bir sözcük kullanılarak türetme ve birleştirme yoluyla adlandırmalar yapılmıştır. Burada geminin ilgili bölüm veya parçasının gemideki işlev veya kullanım amacı yapı ve anlamın kurulmasında öne çıkmıştır. Türetme yoluyla oluşturulmuş *bölme*, *çalım*, *dikme*, *döşek*, *oturak*, *sancak* gibi adlandırmalar bu durum için güzel örneklerdir. İnsan ile gemi arasında kurulan benzerlikten hareketle geminin ana bölümleri, şekil ve işlev bakımından eşleştirme yapılarak organ adları ile karşılanmıştır: *baş altı*, *göğüs*, *kıç*, *omurga*, *dil*, *omuzluk*. Geminin bölüm ve parça adları ile hayvanların organları arasında benzerlik kurulduğu görülür: *az ayağı*, *kurt ağızı*, *ayı bacağı*.

Geminin bölüm ve parçalarından bazısının adı, belirtisiz ad tamlaması yapısında (*kılavuz çarmıhı*, *kaptan köşkü*, *mizana sereni*, *talimar başlığı*) iki ad arasında ilgi kurularak bazıları ise sıfat tamlaması

yapısında (*karavele kaplama, salma omurga, sıyırma yelken*) ismin nitelik ve özellikleri belirtilerek oluşturulmuştur. Belirtisiz ad ve sıfat tamlaması şeklinde oluşturulan bu terimler, birleşik ad yapısındadır. *Kıç altı, baş üstü, rüzgâr altı, rüzgâr üstü* gibi örneklerde de görüldüğü üzere somut olarak yer bildirmeyen *alt, üst* sözcükleri ile belirtisiz ad tamlaması kurulmuş; bu sayede gemide bulunan bir bölüm, geminin rüzgâra, baş ve kıç bölümüne göre adlandırılmıştır.

Gemide kullanılan eşya ve malzeme adları, bu eşya veya malzemenin adı ile bunların gemide ilgili olduğu yer arasında ilgi kurularak oluşturulmuştur: *koltuk halatı, mürsele bağı; firar iskelesi, sis düdüğü*.

Gemi ile ilgilenen kişileri adlandırmada, kişilerin görevleri ile ilgi kurularak ad tamlamalarına ve kişinin görevinin öne çıkan niteliğini belirtici sıfat tamlamalarına başvurulmuştur: *seyir subayı, seyir zabiti, vardiya subayı; mülâzım kaptan, kılavuz kaptan, koca reis*. Burada kaptan paşanın refakatinde bulunan tersane mensuplarına verilen ad olan *çıplak* terimi güzel bir terim oluşturma örneğidir. Türemiş bir yapıda olan sözcükte anlam aktarması da yapılmış ve kollarını, baldırlarını açık bırakacak şekilde giyindikleri için bu kişilere ad olarak verilmiştir.

Denizcilik diline ait söz varlığında *kumanda sözleri* kavram alanında yer alan terimler, önemli bir yekûn tutmaktadır; fakat deniz üzerinde işlerin sağlıklı ve hızlı yürümesi amacıyla daha çok ünlem kategorisinde yer alan bu terimlerin çoğunluğu denizcilikle ilgili bilgi birikiminin başlangıçta İtalyanlardan öğrenilmesinden dolayı İtalyancadan alıntılanmıştır (Parlar, 2022). Bu yabancı kökenli denizcilik terimlerinin yapısı ve anlamıyla doğrudan alıntılanması yanında Türkçeleştirildikleri de görülür. Bu terimler, yabancı kökenli ünlem ile Türkçe kökenli veya Türkçeleşmiş bir sözcüğün birleştirme yöntemi kullanılarak birleşik ad yapısında oluşturulmuştur: *arya direk, arya sancak, arya yelken, fora yelken, iskele alabanda, alabanda kürek, siya beraber, siya sancak*. Bir kumanda sözü olan *liga bir kat camadan* ise ikiden fazla ögenin kalıplaşması ile oluşmuş emir ifadesi taşıyan bir adlandırmadır. Ayrıca bu yabancı terimler kullanılarak çokça birleşik fiil oluşturulmuştur.

1.1.2. Fiiller

abramak geçişli f. (Moğ. aburamak) (Bir aracını) fırtınalı havalarda en uygun şekilde kullanmak, yönetmek.

ağızlamak geçişli f. (< ağız+la-mak) Bir liman veya boğazdan girebilmek için taşıtı geçidin ağızına göre ortalamak.

alabanda etmek Gemi dümenini sağa veya sola doğru sona kadar kıvrımak, çevirmek.

alarga etmek (Gemi için) açılmak, uzaklaşmak.

apıştırmak oldurgan f. (< apış-tır-mak) Gemiyi iki ucundan demirlemek veya bağlamak, çifte demir atıp iyice kasmak.

arma (armayı) budatmak Yelken, direk gibi donanımı fırtınaya kaptırmak.

arma (armayı) uçurmak Bk. *arma (armayı) budatmak*

arma budamak Düşman gemisinin yelken ve direklerini parçalamak.

arma donatmak Bir geminin armasını yerine takmak.

arma soymak Tamirin gerekli olduğu veya bir limanda kışlanacağı zaman gemilerin armalarını söküp indirmek.

askıya almak Karaya oturmuş veya batmış bir gemiyi yüzdürmek için başka teknelere asarak kaldırmak.

atmak geçişli f. (-i / -e) (İskele ile beraber kullanıldığı zaman) sürmek, uzatmak, indirmek: “çımacı iskeleyi atmadan yolcular vapurdan atlamaya başladı.”

atmak geçişli f. (-i / -e) (Olta, kova, çıpa, demir vb. kelimelerle) Suyu indirmek, sarkıtmak, sallandırmak.

baştan kara etmek Batma tehlikesi karşısında mürettebatı kurtarmak için gemiyi baş tarafından karaya bindirmek.

bocalamak geçişsiz f. (< boca+la-mak) (Gemi için) rüzgâr tarafından sürüklenmek, yalpalamak, rüzgâra karşı gidemeyip ters yöne dönmek.

borda etmek Yandan yanaşmak, rampa etmek.

brasya etmek Serenleri bu iplerle istenen yöne çevirmek.

camadan vurmak Rüzgâra karşı camadan halatlarını karşılıklı bağlayarak yelken sathını küçültmek.

camadanı fora etmek Bağları koyuverip yelkeni rüzgâra maruz bırakmak.

çiftlemek geçişli f. (< çifte+le-mek) Hava sertleşince ikinci demiri de atarak gemiyi iki demir üzerine bindirip daha sağlama almak.

çullamak geçişli f. (< çul+la-mak) (Dalgalar) gemiyi çarpıp güverteye yayılmak.

demir almak (Gemi) yola çıkmak üzere çapasını denizden çıkarmak.

demir atmak (Gemi vb. taşıtları) bir yerde durabilmek için çapasını denize salmak.

deste etmek Demirli bir geminin zincirini veya gemiden bir yere verilmiş halatı iyice germek.

dirisa etmek (Rüzgâr) estiği yönü değiştirmek.

façuna etmek Aşınmaması için bir halatı tel veya sicimle sarmak.

falso etmek (Esmekte olan rüzgâr) birdenbire durmak.

filo etmek Rüzgârı arkaya alıp yelkenleri boşaltmak, işletmemek.

fişka etmek Geminin demirini fişka palangası ile kaldırmak.

foga etmek (Savaş gemisi) ateşe başlamak, ateş etmek.

fora etmek Açmak.

fundo etmek Demir atmak.

ıskança etmek (Tayfalar) nöbet değiştirmek.

- iskele almak** (Bir taşıtı) harekete hazırlanmak için iskele veya merdivenleri kaldırmak.
- istinga etmek** Yelkenleri toplamak.
- kapaklanmak** dönüşlü f. (< kapak+lan-mak) (Yelkenli tekne) kuvvetli rüzgâr veya sağanak etkisiyle devrilmek.
- karga etmek** Bir geminin serenlerini yatık duruma getirmek, yelkenleri toplamak.
- kepçe vurmak** Denizin üstündeki balıkları kepçe ile avlamak.
- kepçe vurmak** Gırgır ağındaki fazla balıkları kepçe ile motora aktarmak.
- kuruda kalmak** (Gemi) alçaldığı zaman karaya oturmak.
- laçka etmek** Halatı koyuvermek.
- lava etmek** Filikayı elle iterek ilerletmek.
- lenger almak** (Gemi) demirini alıp hareket etmek, demir almak.
- lenger atmak** (Gemi) demirlemek, demir atmak.
- lenger bağlamak** Bk. *lenger atmak*
- lenger bırakmak** Bk. *lenger atmak*
- lenger kaldırmak** Bk. *lenger almak*
- mayna etmek** Yelken, filika vb. Bir şeyi halat veya palanga yardımıyla aşağı indirmek. (Rüzgâr veya fırtına için) durmak, hafiflemek, yatışmak, sakinleşmek.
- mayna olmak** (Yelken, filika vb.) Yukarıdan aşağıya indirilmek.
- mürsele etmek** bağlamak, iki halatı birbirine tutturmak.
- orsalamak** geçişsiz f. (< orsa+la-mak) (Gemi) rüzgâr alan tarafa dönmek, rüzgâra doğru seyretmek.
- rotaya almak** Geminin pruvasını gideceği rotaya getirmek ve bu rotada devam etmek.
- rüzgârı başa almak** Gemiye durdurmak veya geriletmek için rüzgârı pruvadan almak.
- salta etmek** (İp, halat, zincir vb.ni) üzerindeki binmeyi azaltmak için hemen durdurmaya hazır vaziyette yavaş yavaş salıvermek, ağır ağır kaçırmak.
- salya etmek** Bir taraftan diğer tarafa aşırarak çekmek, çevirmek.
- saravele etmek** Yelkeni indirdikten sonra kat kat serenine sarıp halatla bağlamak.
- sarnıç basmak** Bir altının su yüzüne çıkması için safra sarnıçlarındaki suyu boşaltmak.
- serdümente gitmek** Büyük fırtınalarda gemiyi yelken ve kürek kullanmadan yalnız dümenle idare etmek.
- siya etmek** (Araçlarını geri götürmek için) kürekleri tersine çekmek.

siya yapmak Bk. *siya etmek*

su almak (Deniz taşıtları için) içine su girmek.

toka etmek Karşılıklı iki parçayı getirip birbirine dokundurmak, dayamak.

tonoz etmek Palamarla bağlamak.

tonoz eylemek Bk. *tonoz etmek*

tumba etmek Tekneyi omurgası yukarı gelecek şekilde çevirmek.

vira etmek Kaldırmak, çekip çevirmek, döndürmek.

volta vurmak (Gemi) rüzgâra karşı gidebilmek için zikzak yapmak.

yıldıza dönmek Kuzeye dönmek.

Denizcilik dilinde yer alan iş, hareket ve oluşları karşılamak üzere daha çok İtalyanca kökenli bir sözcüğe -en çok da ünleme- Türkçe yardımcı fiil getirilerek oluşturulan birleşik fiiller kullanılmıştır: *alabanda etmek, siya etmek, fora etmek* vb. Bu durumun farklı uluslara mensup ana dilleri birbirinden farklı kişilerin çalıştığı meslek grubu olan denizcilik dilinde deniz gibi zorlu şartlara ve gürültülü bir ortama sahip bir mekânda hızlı ama net ve anlaşılır bir iletişim kurma amacının güdülmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bir dilde sınırlı sayıda sözlüksel öge bulunduğu için genel dilde kullanılan bazı sözcüklerin terim olarak da görev yükledikleri görülür (Sager, 1990, s. 19). Türkçe kökenli *atmak, apışlamak, ağızlamak, kapaklanmak* fiillerinde görüldüğü üzere Türkçenin genel dilde kullanılan fiillerinin bu fiillere yeni bir anlam yüklenmesiyle denizcilik terimlerine aktarılması söz konusudur. *Bocalamak, çiftilemek, çullamak* örneklerinde ise yabancı kökenli bir sözcükteki kök anlamından hareket edilerek Türkçe yapım ekleri ile fiil yapıldığı görülür. Her iki gruptaki terimlerin oluşturulmasında türetme yöntemi kullanılmış ve *+la-* addan fiil yapım eki bunun için kullanılmıştır.

1.2. Yapı Bilgisi bakımından inceleme

Denizcilik dilinin anlam ve kavram dünyasındaki her yeni kavramı karşılamak için Türkçe veya yabancı kökenli yeni bir sözcük bulmak kolay bir süreç olmadığı için dilin kendi olanakları kullanılarak bazen yabancı bazen de Türkçe kökten terimler (t)üretilmiştir. Bu (t)üretmelerde çoğunlukla yabancı kökenli bir sözcükten türetme ya da birleştirme yöntemiyle yeni terim oluşturulduğu görülür. Bunun yanında genel dilde kullanılan Türkçe sözcüklerle benzetim/ilişki kurularak ve anlam aktarması yapılarak bu sözcüklere yeni anlamlar yüklenmiş ve kavram karşılama yöntemiyle de terim oluşturulmuştur. Genel dil söz varlığını terminolojiden ayırmaya yarayan pragmatik etkenler (Cabré, 1998: 113'den akt. Yavuzarslan ve Beyaz, 2022, s. 110) üzerinden bir yorum yapıldığında genel dilde kullanılan sözcükler denizcilik terimine dönüştürüldüklerinde göndergesel bir amaç ile denizcilik konusunda denizcilik alanının uzmanlarına yapısal bir iletişim sağlayarak mesleki ve bilimsel bir söylem ortaya koyar.

1.2.1. Basit sözcükler

Türkçe denizcilik terimleri içerisinde basit yapıda olan terimler şunlardır: *atmak, demir, deniz, dil, göğüs, kırlangıç, meme, tekne, yıldız, yol*. Basit yapıdaki terimlerde özellikle İtalyanca ve Yunanca

kökenli terimlerin çokluğuyla kıyaslandığında Türkçe kökenli terimlerin sayısının azlığı denizcilik ile ilgili bilgi ve kültürün denizcilikte öne çıkmış medeniyetlerden öğrenilmesinin göstergesidir. Bu bakımdan Türkçe basit yapıdaki denizcilik terimleri üzerine genel yorumlarda bulunmak çok mümkün değildir ya da bunun için tüm dönemlere ait söz varlığının derlenmesi gerekmektedir. Türkçe denizcilik terimleri zamanla gemi ve denizle ilgili kavram ve nesneleri adlandırmak üzere oluşturulduklarından birleşik sözcük yapısındadırlar. Kökeni belli olmayan fakat Eski Türkçeden beri genel dilde kullanılan ki bu sebeple çalışmaya da dâhil edilmişlerdir- ve daha sonra denizcilik terimi olan basit yapıdaki sözcükler şunlardır: *gaga, kış, kılavuz, köprü, omurga*. Bu sözcüklerin terim anlam kazanmasında kavram karşılama yöntemi kullanılmıştır.⁴

1.2.2. Türemiş sözcükler

Türkçe denizcilik terimleri içerisinde türemiş yapıda olan terimler şunlardır: *abramak, ağızlamak, apıştırmak, aynalık, bocalamak, bölme, çalım, çamçak, çatlak, çıplak, çiftlemek, çullamak, dalış, demirli, dikme, donanım, döşek, düşme, iğnecik, kabakçı, kapaklanmak, koşma, kumanyacı, küpelik, meydancı, omuzluk, orsalamak, oturak, sancak, solugan, tartı, yaka*.

1.2.2.1. Türkçe kökten türetilmiş terimler: *ağızlamak, bölme, çalım, çamçak, çatlak, çıplak, dalış, demirli, dikme, donanım, döşek, düşme, iğnecik, kabakçı, koşma, küpelik, oturak, sancak, solugan, tartı, yaka*.

1.2.2.2. Yabancı kökenli bir sözcüğe Türkçe ek getirilerek türetilen terimler: *abramak, bocalamak, çiftlemek, çullamak, kumanyacı, meydancı, omuzluk, orsalamak*.

1.2.2.3. Kökeni belli olmayan bir sözcüğe Türkçe ek getirilerek türetilen terimler: *apıştırmak*.

Türkçe denizcilik terimleri içerisinde Türkçe kökten türetilmiş terimler daha fazladır. Bu terimler oluşturulurken hem ad hem de fiil köklerinin kullanıldığı görülür. Yabancı kökenli bir sözcükten türetilen terimler, yabancı ad köküne +LA- addan fiil yapım eki ve +CI addan ad yapım eki getirilerek Türkçeleştirilmişlerdir. Gerek Türkçe kökten gerekse yabancı kökenli bir sözcüğe Türkçe ek getirilerek yapılan türetmelerde, daha çok +LA addan fiil yapım eki, +CI, +l^ok addan ad yapım eki ve -k, -mA, -Ak fiilden ad yapım ekleri kullanılmıştır. Kullanılan ekler dikkate alındığında terimlerin dilin kurallarıyla uyumlu ve yapısına uygun şekilde türetildiği görülür. Ayrıca toplum tarafından dilin olanakları kullanılarak oluşturulan bu terimlerin -Zülfikar'ın (1991, s. 163) yapım ekleriyle terim türetilirken dikkat edilmesi gereken hususlar arasında belirttiği- ekin yapım eki ve canlı olması, o ekle yapılmış örneklerin bulunması, dilin ses ve yapı özelliklerine dikkat edilmesi niteliklerini taşıdığı görülür.

1.2.3. Birleşik sözcükler

Bazı denizcilik terimleri, iki ya da ikiden fazla sözcüğün tek bir kavramı karşılamak üzere öbkleşmesi sonucu *sözcük öbeği* biçiminde oluşturulmuştur (Özdemir, 1973, s. 28). Bu şekilde meydana gelen

⁴ *Sözcük yapımı* yöntemleriyle oluşturulan sözcüklerde, daha önce dilde var olmayan yeni veya başkalaşan bir yapı ile değişen anlamsal özellikler söz konusuken *kavram karşılama* yönteminde yeni bir sözcük ortaya çıkmadan da söz varlığında yer alan sözlükbirimlere sadece metafor, ad aktarması, anlam eklemesi/yüklemesi gibi yollarla veya sözdizimsel olarak kavramlar karşılanabilir (Sarı, 2015, s. 41).

Türkçe denizcilik terimleri içerisinde birleşik sözcük yapısında olan terimler, *birleşik adlar* ve *birleşik fiiller* başlıkları altında incelenmiştir.

1.2.3.1. Birleşik adlar

Türkçe denizcilik terimleri içerisinde birleşik ad yapısında olan terimler şunlardır: *alabanda iskele, alabanda kürek, alabanda sancak, arya yelken, ayı bacağı, aynalık tahtası, azgın deniz, azgın rüzgâr, balıkçı teknesi, baş altı, başlı gemi, baştan kara, borda ateşi, borda fenerleri, borda hattı, dalgakıran, demir yeri, devir dairesi, devvar cam, dik rüzgâr, düşme açısı, düz su, fora yelken, kaptan köprüsü, kaptan köşkü, karavele kaplama, kaz ayağı, kerteriz hattı, kerteriz noktaları, kış altı, kıçtan kara, kılavuz çarmıhı, kılavuz gemisi, kılavuz kaptan, kırk ambar, koca reis, koltuk halatı, kumanya akçesi, kurt ağzı, mercan kayığı, mizana sereni, mizana yelkeni, muhalif rüzgâr, mülâzım kaptan, ölü dalga, ölü deniz, rüzgâr altı, rüzgâr üstü, sağlam rüzgâr, salma omurga, salpa demir, sancak alabanda bk. alabanda sancak, sancak beratı, sarma yelken, sarnıç gemisi, seda işareti, servis botu, seyir defteri, seyir subayı, seyir zabiti, sıyrma yelken, sis düdüğü, sis işareti, siya beraber, siya sancak, su kesimi (hattı), talimar başlığı, tarak dubası, varda bandıra defteri, vardiya subayı, yarış teknesi.*

1.2.3.1.1. İsim tamlaması yapısında oluşturulan terimler: *ayı bacağı, aynalık tahtası, balıkçı teknesi, baş altı, borda ateşi, borda fenerleri, borda hattı, demir yeri, devir dairesi, düşme açısı, kaptan köprüsü, kaptan köşkü, kaz ayağı, kerteriz hattı, kerteriz noktaları, kış altı, kılavuz çarmıhı, koltuk halatı, kumanya akçesi, kurt ağzı, mercan kayığı, mizana sereni, mizana yelkeni, kılavuz gemisi, rüzgâr altı, rüzgâr üstü, sancak beratı, sarnıç gemisi, seda işareti, servis botu, seyir defteri, seyir subayı, seyir zabiti, sis düdüğü, sis işareti, su kesimi (hattı), talimar başlığı, tarak dubası, varda bandıra defteri, vardiya subayı, yarış teknesi.*

Belirtisiz ad tamlaması yapısında oluşturulan birleşik adların sayısı oldukça fazladır; bu durum Türkçede belirsiz genel bir nesneyle ilişki kurulmasını sağlayan belirtisiz ad tamlamalarının birleşik ad türetmeye ve yeni kavram ve nesnelere adlandırmak için elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Denizcilik terimlerinde daha çok geminin parça ve bölümlerinin, denizcilikle ilgili kişilerin adlandırılmasında belirtisiz ad tamlamasının kullanıldığı görülür.

1.2.3.1.2. Sıfat tamlaması yapısında oluşturulan terimler: Sıfat tamlaması kalıbında olan birleşik adlardan bir kısmı özellik ve nitelik bildiren sıfatların bir adla birleşmesinden oluşmuştur: *azgın deniz, azgın rüzgâr, başlı gemi, devvar cam, dik rüzgâr, düz su, kırk ambar, koca reis, muhalif rüzgâr, ölü dalga, ölü deniz, sağlam rüzgâr, salpa demir.* Ekonomik ve sosyal anlamda toplum hayatında önemli bir yere sahip olan denize dair adlandırmalar; deniz, dalga ve rüzgârın türü ile niteliğini belirten sıfat tamlamaları ile kurulmuştur (Parlar, 2022). Asıl unsur olan ismin bir özelliğini söyleyen sıfat ile oluşturulan sıfat tamlamaları, terim sayılabilecek sözlerin oluşturulmasında en uygun söz dizimi unsuru olarak kullanılmaktadır (Giray, 2013, s. 110).

Bu yapıdaki terimlerden bir kısmı ise ***yan yana getirilmiş iki ad ile kurulmuş ve birinci ad ikinci adın önünde bir sıfat gibi kullanılarak sıfat tamlaması*** yapısında oluşturulmuştur: *alabanda kürek, alabanda sancak, arma direk, arma sancak, arya yelken, fora yelken, karavele kaplama, kılavuz kaptan, mülâzım kaptan, salma omurga, sancak alabanda, sarma yelken, sıyrma yelken.*

2.2.3.1.3. Sıfat-fiil kalıbıyla oluşturulan terimler: Hareket ve zaman gösterme işlevine sahip - (y)An sıfat-fiil ekinin üzerindeki bu işlevi kaybedip kalıplaşmasıyla oluşmuş tek bir denizcilik terimi vardır. Bu terim aynı zamanda bitişik yazılan tek birleşik addır: *dalgakıran*.

1.2.3.1.4. Ayrılma grubuyla oluşturulan terimler: İlk unsuru ayrılma eki almış iki ad ögesinden oluşmuş terimlerdir: *baştan kara*, *kıçtan kara*. Bu terimler geminin karaya göre konumunu ve karaya çıkarılış pozisyonlarını adlandırmak için kullanılmıştır.

1.2.3.2. Birleşik fiiller

Türkçe denizcilik terimleri içerisinde birleşik fiil yapısında olan terimler şunlardır: *alabanda etmek*, *alarga etmek*, *arma (armayı) budatmak*, *arma (armayı) uçurmak*, *arma budamak*, *arma donatmak*, *arma soymak*, *askıya almak*, *baştan kara etmek*, *borda etmek*, *brasya etmek*, *camadan vurmak*, *camadan fora etmek*, *demir almak*, *demir atmak*, *deste etmek*, *dirisa etmek*, *façuna etmek*, *falso etmek*, *filo etmek*, *fışka etmek*, *foga etmek*, *fora etmek*, *fundo etmek*, *ıskança etmek*, *iskele almak*, *istinga etmek*, *karga etmek*, *kepçe vurmak*, *kepçe vurmak*, *kuruda kalmak*, *laçka etmek*, *lava etmek*, *lenger almak*, *lenger atmak*, *lenger bağlamak*, *lenger bırakmak*, *lenger kaldırmak*, *mayna etmek*, *mayna olmak*, *mürsele etmek*, *rotaya almak*, *rüzgârı başa almak*, *salta etmek*, *salya etmek*, *saravele etmek*, *sarnıç basmak*, *serdüimende gitmek*, *siya etmek*, *siya yapmak*, *su almak*, *toka etmek*, *tonoz etmek*, *tonoz eylemek*, *tumba etmek*, *vira etmek*, *volta vurmak*, *yıldıza dönmek*.

Denizcilik dilinde yer alan iş, hareket ve oluşları karşılamak için denizciliğin öğrenildiği ilk zamanlarda özellikle İtalyanca kökenli ünlemler kullanılmıştır. Bu sebeple bu terimler denizcilik diline temel söz varlığı olarak yerleşmiş ve hatta eylemlerin Türkçeleştirilmesinde de bunlara sıkça başvurulmuştur. Özellikle denizcilikte kullanılan Türkçe birleşik fiillerin oluşturulmasında birleştirme yöntemi kullanılmıştır. [İsim + yardımcı fiil] yapısında oluşturulan birleşik fiillerde, ad unsuru olan sözcükler için İtalyanca kökenli ünlemlerin sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu ünlemler; daha çok *almak*, *atmak*, *etmek*, *eylemek*, *olmak*, *yapmak* yardımcı fiilleri ile birleştirilmiş ve denizcilikle ilgili özellikle geminin deniz üstündeki kalkışı, yol alışı, yönünün değiştirilmesi, rüzgâra göre konumunun belirlenmesi ve durmasıyla ilgili iş ve hareketleri karşılamak üzere kullanılmıştır: *alabanda etmek*, *alarga etmek*, *dirisa etmek*, *fora etmek*, *mayna olmak*, *siya yapmak* vb. Bu birleşik fiillerde ilk sözcüğün anlamını koruduğu ve yardımcı fiilin sadece bu ismi fiil yapmak üzere getirildiği ve böylece de sözcüğün zihinde daha net bir anlam oluşturmak üzere Türkçeleştirildiği görülür. Muhtemelen yabancı kökenli fiillerle karşılanan eylemlerin bu dildeki karşılıklarını kullanmak yerine *etmek*, *eylemek*, *olmak*, *yapmak* gibi örneklerde de olduğu gibi eylemler, birleşik fiil yapısında Türkçeleştirilmiş ve söz dizim öğeleri üzerine yüklenen anlatım ile terim anlam ifade edilmiştir.

Basmak, *budamak*, *donatmak*, *dönmek*, *soymak*, *vurmak* yardımcı fiilleriyle kurulan terimlerden bazıları ise denizcilik dilinin hem söz varlığını genişletecek hem de anlatımını zenginleştirecek şekilde anlam kaymasına uğramış ve kalıplaşmış birleşik fiil yapısındadır: *arma budamak*, *arma soymak*, *camadan vurmak*, *sarnıç basmak*, *volta vurmak* vb. Bu birleşik fiillerde, birleşik ad ögesi kendi anlamını korurken fiil ögesinin anlam kaymasına uğradığı ve kalıplaştığı görülür. Bu anlam kayması ve kalıplaşma sözcüğün mecaz anlamının ortaya çıkmasının ve yeni anlamlar yüklenmesinin de yolunu açmaktadır. Burada bazı birleşik fiillerin mecaz anlam kazanmasıyla ve anlam aktarması yapılarak genel dile ve argoya aktarıldığına da dikkat çekmek gerekir (Parlar 2022): *alabanda yemek*, *alabanda vermek*, *alarga durmak*, *cundasına binmek*, *demir atmak*, *kavanço etmek*, *lava etmek*, *laçka etmek*, *volta atmak* vb. Bu örnekler, Türkçenin anlam bilgisi bakımından yeni yapılar oluşturmadaki

olanaklarını ve esnekliğini gösterir. Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiil yapısında olan terimler ise şunlardır: *baştan kara etmek, camadanı fora etmek*.

1.3. Anlam bilgisi bakımından inceleme

Türkçe, anlatılması zor olan soyut kavramları karşılamak için somut nesne/olaylara benzetme yapılarak somuttan soyuta yönelme eğiliminde olan bir dildir (Korkmaz, 2003, s. 858). Denizin kavram alanına giren soyut kavramları karşılamak için de somut bir örnek üzerinden benzetme, mecaz anlam oluşturma, anlam aktarması yapma yollarına birkaç örnekte başvurulmuştur. Bu somutlaştırma ile ortaya çıkan anlam da zaman içinde anlam kaymasına uğrayarak yeni kavramları karşılayacak birleşik fiilleri oluşturmuştur (Korkmaz, 2003, s. 859). Bu duruma *kepçe vurma* “Denizin üstündeki balıkları kepçe ile avlamak” birleşik fiili örnek verilebilir. Bu fiil, somut anlamda “kepçeyi bir yere daldırmak ve kepçe dolusu bir şeyi alma”yı ifade ederken anlam kaymasıyla denizde balık avlama âletlerinden biri olan “kepçe ile denizin üstünde yer alan tüm balıkları almak” anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. *Yol* terimi de bu somutlaştırma için ad kategorisinde güzel bir örnek teşkil eder. Bir yerden bir yere gitmek amacıyla içinden veya üzerinden geçilen *yol* sözcüğü ile geminin gidiş hızını da karşılamıştır.

Arma soymak birleşik fiilinde ise “Bir gemide güverteden yukarıda bulunan direkler, serenler, yelkenler ve bunların üzerindeki ip ve halatlardan ibaret donanım” anlamına gelen *arma* sözcüğü Türkçe *soymak* fiilinin “Üzerinde bulunan kabuk, deri, zar vb.ni kesmek veya tutup çekmek, sıyırmak suretiyle çıkarmak” anlamı ile birleştirilerek “Tamirin gerekli olduğu veya bir limanda kışlanacağı zaman gemilerin armalarını söküp indirmek” anlamını yüklenmiş ve yardımcı fiilde meydana gelen anlam kayması ile kalıplaşmış bir birleşik fiile dönüşmüştür.

Demir atmak birleşik fiilinde ise demir ile çapa, *camadan vurma* birleşik fiilinde de yelken ve camadan arasında ad aktarması yapılarak terim oluşturulmuştur. Bu yapıda kurulan diğer örnekler ise şunlardır: *demir, demir yeri, demirli; çıplak*.

Çatlak, yaka, döşek, donanım, dikme, çalım, dalış ve dalgakıran terimleri, sözcüklerin temel anlamları üzerinden kurulan benzetme ile oluşturulmuştur.

Denizin veya dalganın durumunu anlatmak için ölünün hareketsiz kalışı ile denizin sakinliği ve dalgasızlığı arasında benzetim kurularak sıfat tamlaması yapısındaki *ölü dalga, ölü deniz* terimleri oluşturulmuştur. Yine dalganın sahile seyrek seyrek vuruşunu adlandırmak için canlıların nefes alışıyla benzerlik kurularak seyrek seyrek nefes alış karşılayan *solugan* sözcüğü kullanılmıştır.

Gemi ile hayvanlar arasında benzetim kurularak oluşturulan bazı denizcilik terimleri şunlardır: *kırlangıç*. *Kırlangıç* İngilizcede de bir gemi adı olarak kullanılan *swallow* sözcüğünün bire bir çevirisi ile oluşturulmuştur. “Donanma akın harekâtlarına katılabilen, yüz kişilik savaşçı ve mürettebattan oluşan kadrosu ve bir topu ile döneminde Akdeniz’in en hızlı gemisi” için kullanılan *kırlangıç* adlandırması; suyun üzerinde ince formu ve tek beyaz Latin yelkeni açtığında sancak (sağda) ve iskelede (solda) havaya kaldırılan kürekleri ile uçan bir kırlangıca benzetilerek yapılmıştır (Ertuğrul, 2013). *Kurt ağızı, kaz ayağı* ve *ayı bacağı* terimleri ise hayvanların organları ile şekil ve işlev bakımından benzetim kurularak oluşturulmuş birleşik adlardır. Organ adları ile kurulan işlev ve şekil bakımından benzetimlerle genelde tıpkı insan vücudundaki gibi geminin ana bölümleri de adlandırılmış, bazen de gemideki bir malzemenin özelliği için kullanılmıştır tır: *dil, göğüs, omurga, omuzluk; meme*.

1.4. Terim oluşturma yöntemleri⁵ bakımından incelenmesi

Bu bölümde Türkçe denizcilik terimlerinin terim oluşturma yöntemleri bakımından incelenmesi, Karaman'ın (2009a) terim oluşturma yöntemleri için ortaya koyduğu sınıflandırma üzerinden yapılacaktır. *Giriş* bölümünde kısaca değinilen dil içi terim oluşturma, diller arası/çeviri odaklı terim oluşturma eylemi için kullanılan üç dil dilbilimsel yöntem ve alt başlıkları řu şekildedir:

1.Var olan kaynakların kullanımı: 1.1. Çok anlamlılık: Anlam aktarımı, benzetme, düz değışmece, eğretilme; 1.2. Eş Adlılık.

Çok anlamlılıkta, var olan bir sözcüğün tekrar anlamlandırılması veya yeni anlam katılması söz konusudur. Bir nesneyi başka bir nesneye benzetirken “gibi, şeklinde, vari; -msı, msi, -mtırak” sözcük ve ekleri kullanılmaz. Şekil, işlev ve konum ile ilgili bileşik isimler kullanılır (Karaman, 2009a, s. 46): *aynı bacağı, aynalık tahtası, kaz ayağı, kış altı, koltuk halatı* vb. Gündelik dilde kullanılan sözcüklerin belirli bir yönü dikkate alınarak terim anlam yüklenmesi ile oluşan terimlerde ise anlam aktarması yoluyla çok anlamlılık oluşturulur: *çalım, çamçak, çalım, donanım, döşek* vb. “Bir kavramı, bir oluşu, duyuşu veya hareketi bunların bir yönüyle bağlantı kurarak başka bir kavramın adıyla karşılama” (Karaman, 2009a, s. 47) anlamına gelen *düz değışmece* için *çıplak* ve *demir* denizcilik terimleri örnek verilebilir. Bir tümcede geçen sözcüğün sözlük anlamı dışında yorumlanması olan *eğretilme* için de *köprü, dil, kış, göğüs* terimleri sayılabilir.

Bir bilim dalına özgü olan terimlerin farklı bir bilim dalında da kullanılmasına *eş adlılık* denir. *Dikme, göğüs, kış, kılavuz, köprü, sancak, seyir subayı, seyir zabiti* terimleri eş adlılık için örnek teşkil eder.

2.Var olan kaynakların değışimi: 2.1. Dönüştürme; 2.2. Sıkıştırma: Başharfleme, kısaltma, Kırpma/kısalama; 2.3. Takılama/Türetme; 2.4. Özelleme; 2.5. Birleştirme/Birleşik terim oluşturma.

Denizcilik terimleri oluşturulurken sıkıştırma ve özelleme yöntemleri dışında diğer yöntemlere sıkça başvurulduğu görülür. Sözcüğün biçimsel yapısı değıştirilmeden sözcük sınıfının değıştirildiği (Karaman, 2009, s. 49) dönüştürme yönteminin kullanıldığı bazı terimler şunlardır: *kırk ambar, muhâlif rüzgâr, salma omurga, sarma yelken*.

Özellikle genel dilin olanaklarından yararlanılıp türetme yapılarak terim oluşturulduğunda genel dildeki sözcüklerin denizcilik diline aktarımı yapılmış ve aktarılan sözcüğün kök veya tabanları bazı yapım ekleri ile türetilerek yeni terimler elde edilmiştir: *çalım, çatlak, dalış, demirli, kabakçı* vb.

Denizciliğin kavram alanına giren birçok kavram adlandırılırken yeni anlam birimler oluşturmak yerine dilde var olan anlam birimlere yeni görevler yüklediği veya birkaç anlam birimin bir araya getirilmesi yoluna gidilir (Martinet, 1998, s. 198). Kompozisyon olarak adlandırılan mevcut sözcüklerin yan yana getirilmesiyle aynı dilin içinden veya farklı bir dilden ödünç alınmış sözcüklerle oluşturulan birleşik terimler (Karaman, 2009b, s. 32) de dikkate değerdir. Bu birleşik terimler artık bir tamlama olarak değil tek bir kavramı temsil eden terim olarak işlev görür. Bir kavramı karşılamak üzere iki veya daha fazla sözcüğün bir arada kullanılması o kavramın tek sözcükle ifade edilemediği durumlarda başvuru bir yoldur (Zülfikar, 1991, s. 165). Birleştirme/birleşik terim oluşturma yöntemi de Türkçenin birleşik

⁵ Terim oluşturma için önerilen yöntemler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Karaman, 2009a; Özdemir, 1973; Zülfikar, 1991).

yapılar oluşturmadaki olanakları çerçevesinde oldukça fazla kullanılmıştır: *dalgakıran, iskele babası, salpa demir* vb.

3. Yeni Kaynakların Kullanımı: 3.1. Oluşturum (Neoloji); 3.2. Ödünçleme 3.3. Ödünç terim yerine oluşturum.

Denizcilik terimleri içerisinde ödünçleme yöntemi kullanılarak elde edilmiş pek çok terim bulunmaktadır; bu çalışma kapsamında sadece Türkçe terimler ele alındığı için bu terimlerin yazımı ve fonetiği Türkçeye uyarlanarak yapılan doğrudan ödünçlemeler oldukları belirtilecektir.

Ödünç terim yerine oluşturum yöntemiyle oluşturulan terimlere *fora etmek, lenger almak, mayna olmak, volta vurmak; bocalamak, orsalamak* örnek verilebilir. Denizcilik terimlerinden özellikle Türkçeleştirilenlerin dilde zaten kullanılan anlam birimlerden yararlanılarak oluşturulduğu görülür. Yeni sözcük türetiminin özellikle denizcilikle ilgili temel kelimelerde az olması bu terimlerin başka dillerin önceden ürettiği, kullandığı ve adlandırdığı kavramları karşılamasından ve Türkçeye anlam aktarması yoluyla tercüme edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Bir toplumun hayatı algılayış biçimi, o topluma mensup bireylerin davranışlarını ve yaşayışını şekillendirdiği gibi dili üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Hayata, insana, doğaya ve bunlar arasındaki ilişkiye dair yaklaşımı ve bunları yorumlama biçimi, toplumun dünya görüşünün de temelini oluşturur. Dış dünyaya ait gerçekliğin birey tarafından aktarımını sağlayan dil göstergeleri, bu bakımdan önemli veriler sunar. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Türkçe denizcilik terimlerinin de insanın dünya ve hayat hakkındaki kabulleri ve varsayımlarını yansıtan bir yapı arz ettiği görülür. Denizcilik dilinin oldukça geniş ve karmaşık kavramları, nesnelere, iş, oluş ve hareket adlarını karşılamak için yapılan adlandırmalar; o toplumun denizi algılayış biçimi ile deniz ve onunla ilişkili her şeye bakış açısını yansıtan birer göstergedir. Bu çalışma kapsamında da hem Türkçenin üzerine çok az çalışılmış denizcilik kavram alanına giren denizcilik terimleri sözcük türü, yapı ve anlam bilgisi bakımından incelenmiştir. Bu incelemenin sonucu olarak Türklerin denizi algılayış ve yaşamlarına dâhil ediş biçimleri ile yaşamlarını denize aktarış biçimleri için şunlar söylenebilir:

Engin bir deniz üzerinde denizcilerin evleri sayılabilecek küçük bir gemi içindeki dünyayı yansıtan gemicilik terimleri; denizcilerin denizin üstünde, altında ve etrafında gördükleri nesne, hayvan, olay vb. yönelik adlandırmalarda buldukları söylenebilir. Yaşam alanları içerisinde yer almayan kavram alanlarından sözcük aktarımının yapılmaması da dikkat çekicidir. Genel dilden anlam aktarması yapılarak denizcilik terimlerine dâhil edilen söz varlığında bu durumun izleri rahatça görülmektedir. Bazı terimlerin ise işlev bakımından benzerlik kurularak anlam genişlemesiyle genel dile aktarıldığı görülür. İnsan vücudu ve gemi arasında kurulan benzerlik gemini parça ve bölümlerinin şekil ve işlev bakımından organ adları ile eşleştirilmesini sağlamıştır. Gemiyle ilgili parça, malzeme ve geminin kullanım şeklini karşılamak için hayvan adları ve organları arasında benzerlik kurularak belirtisiz ad tamlamaları yapısında adlandırmalar yapılmıştır.

Terimlerin oluşturulmasında daha çok birleştirme yöntemi kullanılmıştır. Birleşik ad ve birleşik fiiller denizcilik dili içinde oldukça önemli bir yekûn tutmaktadır. Özellikle yabancı kökenli bir sözcüğün birleşik ad veya birleşik fiil yapısında Türkçeleştirilmesi, söz varlığının önemli bir kısmı yabancı kökenli sözcüklerden oluşan denizcilik dilinde iletişim anında zihinde daha net anlam ve tasarımlar

oluşturulmasına katkı sağlar. Türetme yöntemiyle oluşturulan terimlerde gerek Türkçe gerekse yabancı kökenli sözcüklere getirilen addan fiil, addan ad ve fiilden ad yapım ekleri kullanılmıştır.

Başlangıçtaki söz varlığı yabancı kökenli terimlere dayanan denizcilik dilinde yer alan kavram, nesne, hareket, iş ve oluşlar ve bunların adları ile birleşik fiiller gerek türetmeden birleştirmeye yeni sözcükler oluşturularak gerekse anlam aktarmasından benzetmeye gündelik dildeki sözcüklerin anlam değişiklikleriyle Türkçenin kendi olanakları içerisinde oluşturulmuş veyahut Türkçeleştirilmiştir. Bu noktada Türkçe denizcilik terimleri, Türkçenin terimleştirme hususundaki yeterliğine ve işlerliğine de işaret etmektedir. Geçmişten bugüne denizcilik terimleri üzerine yapılacak daha geniş çalışmalardan elde edilecek veriler ise sözcük türü, yapı ve anlam bilgisi bakımından değerlendirmelerin istatistiksel, art zamanlı ve toplumdilbilimsel açıdan yorumlanmasını da sağlayacaktır.

Kısaltmalar

bk.: Bakınız

f.: Fiil

İtal.: İtalyanca

krş: Karşılaştırınız

ünl.: Ünlem

Kaynakça

- Ayverdi, İ. ve A. Topaloğlu (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bostan, İ. (2009). Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler. (Ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran). *Türk Denizcilik Tarihi I*, ss. 335-336. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Cabré, T. M. (1999). *Terminology, Theory, Methods and Applications*. Amsterdam-Philedelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Giray, N. (2013). Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından. *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2): 95-113.
- Girişen, N. (2020). Terminolojide Tanım ve Tanım Çözümleme Ölçütleri. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları*, 1 (1), 53-73.
- Kahane, H. ve diğerleri (1988), *The Lingua Franca in the Levant*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Kahraman, M. (2017). Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1 (1), 137-160.
- Karaman, B. İ. (2009a). Terim Oluşturma Yöntemleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2009-II.
- Karaman, B. İ. (2009b). Dünyada ve Türkiye’de Dili Ölçünlüleştirme Etkinlikleri. *Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 691.
- Kuşçu, A. D. (2016). Selçuklu Deniz Ticaretinin Anadolu Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonundaki Rolü. *In International Conference On Eurasian Economies*, 5B: 330-335.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Özdemir, E. (1973). *Terim Hazırlama Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Parlar, Z. (2022). Denizcilik Terimlerinin Kavram Alanlarına Göre Tasnifi. *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar*. (Ed. Erkan Hirik, Neslihan Çelik, Seçil Hirik). ss. 659-700. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Pitch, H. ve J. Draskau (1985). *Terminology: An Introduction*. Guildford: University of Surrey.

Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Company.

Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Ertuğrul, A. C. (2013). *Bir Osmanlı Kadırgası: Kırlangıç'la Uçmak*. https://www.academia.edu/12733488/Bir_Osmanli_Kad%C4%B1_Kad%C4%B1rgas%C4%B1_K%C4%B1rlang%C4%B1%C3%A7la_UC%C3%A7mak [Erişim Tarihi: 15.02.2022]

Yavuzarslan, P. ve E. Beyaz (2022). Terimbilimi Nedir?. (Ed. Ayşe İlker). *Salgın Terimleri ve Türkçe Bilgi Şöleni*. Ankara: TDK Yayınları.

Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.